

Overzicht

cultuurhistorische onderzoeken 2013

door Henk van der Werf

In 2013 heeft de gemeenteraad de erfgoednota vastgesteld. Eén van de actiepunten uit deze nota is het vervaardigen van een cultuurhistorische verwachtings- en waardenkaart voor de gemeente Kampen. Onderdelen van deze kaart waren al digitaal beschikbaar. Andere delen moet de gemeente nog actualiseren of aanvullen. In de loop van de komende jaren zullen wij deze kaart verder uitwerken. Als onderdeel van deze kaart is in 2013 de bouwhistorische verwachtingskaart van de binnenstad van Kampen opgeleverd, waarvan wij de resultaten met u willen delen. Door het verkrijgen van nieuwe gegevens kan de verwachtings- en waardenkaart voortdurend worden aangevuld en geactualiseerd. Een mooi voorbeeld daarvan is de restauratie van de kapverdieping van het pand Oudestraat 69 in 2013. Voorafgaand en tijdens deze restauratie heeft bouwhistorisch onderzoek plaatsgevonden, waardoor nuttige kennis is vergaard. Hieronder vindt u de resultaten.

- C.J. Kolman, *Bouwhistorische opname middeleeuwse kapconstructie Oudestraat 69, Kampen* (Bureau voor Bouwhistorie en Architectuurgeschiedenis, Utrecht 2013).

Algemeen

Begin 2012 is in opdracht van de gemeente Kampen een bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd in het pand Oudestraat 69 te Kampen. Dit onderzoek betreft het documenteren van de kapconstructie en de bouwhistorische context van zolder en vliering voor en tijdens de restauratie hiervan. Het eerste veldwerk van het onderzoek is uitgevoerd door dr.ing. R. Stenvert van BBA en mevr.puw I. Dekker (bureau ID). De uitwerking van het onderzoek en het aanvullend veldwerk bij de restauratie van het pand in 2013 is uitgevoerd door dr.ing. C.J. Kolman en dr.ing. R. Stenvert van BBA, geassisteerd door Geert-Jan van der Schee.

Historie

Het winkelpand Oudestraat 69 ligt aan de oostzijde van de Oudestraat, precies in het midden van het bouwblok tussen Olieslagerssteeg en Lampetsteeg. Het gebied tussen de Oudestraat en de Voorstraat - dat in de late middeleeuwen Achter de Nije Mure werd genoemd - wordt gevormd door langgerekte percelen, met hoofdbebouwing aan de Oudestraatzijde en aan de Voorstraatzijde. De namen Olieslagerssteeg en Lampetsteeg zijn te traceren tot in de 17de en 18de eeuw, maar zijn waarschijnlijk ouder. De Lampetsteeg kwam uit op de in 1838 gesloopte Lampetpoort in de eind 14de eeuw opgeschoven stadsmuur langs de IJssel (de Nije Mure). Op de binnenterreinen van de bouwblokken langs de Oudestraat, vooral bij de stegen, was vanouds de nodige secundaire bebouwing aanwezig in de vorm van losse achterhuizen, kameren, werkplaatsen en schuren. Door de renovatie en nieuwbouw van het gebouwencomplex van de voormalige sigarenfabriek Van der Sluis tussen Lampetsteeg en Zeepziederssteeg in de jaren 1980-1983 is de oude situatie van het binnenterrein van het bouwblok ingrijpend gewijzigd, maar de perceelsituatie van Oudestraat 69 is behouden gebleven. Het pand had begin 19de eeuw een tot het perceel van Voorstraat 72 doorlopend open achterterrein en een smalle zijuitgang naar de Lampetsteeg achterlangs de percelen van Oudestraat 71 en 73. Tegenwoordig is het perceel volledig volgebouwd door uitbreiding van de winkel op het binnenterrein.

In de tweede helft van de 20ste eeuw wordt het pand steeds meer ten gunste van de winkelbestemming gewijzigd. Bij aanvang van een verbouwing in 1953 is er op de begane grond nog een winkelruimte in het voorhuis en een magazijn in het achterhuis. Het achterhuis heeft dan nog een gang langs de linker bouwmuur en een trappenhuis, met een trap naar de verdieping en een keldertrap. De kelder is dan waarschijnlijk nog in gebruik, maar die zal zijn afgesloten en/of dichtgegooid bij deze verbouwing. De vergunningstekening van de nieuwe toestand laat een tot aan de achtergevel doorlopende winkelruimte zien, waarbij van de gangmuur alleen nog het achterste stuk is behouden bij een nieuwe trap naar de verdieping. Op de verdieping hebben voor- en achterhuis eerst elk nog een aparte trap naar de zolder aan weerszijden van de scheidingsmuur, maar die trappen zijn toen vervangen door één trap naar de zolder, haaks op de scheidingsmuur. Bij een uitbreiding in 1961 is de achtergevel bij de begane grond geheel uitgebroken. Vanwege de situering van de in 1953 vernieuwde trap naar de verdieping in het laatste stuk van de gang in het achterhuis heeft de oude

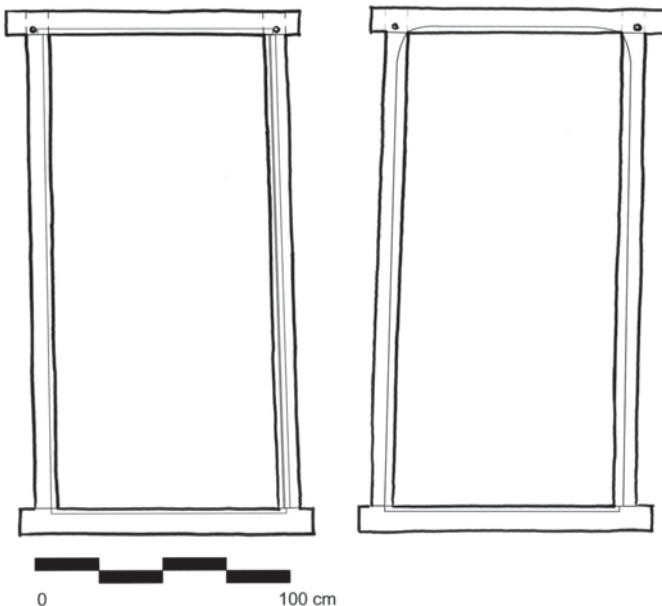
gangmuur ter plaatse de veranderingen mogelijk wel overleefd. De kelder is verdwenen of ontoegankelijk geworden door een nieuwe winkelvloer. Bij de huidige restauratie van verdieping en zolder (2013) zijn veel 19de en 20ste eeuwse wijzigingen verwijderd.

Pandbeschrijving

Oudestraat 69 bestaat uit een voorhuis en een breder achterhuis met twee verdiepingen onder één kap. Deze zijn op de verdiepingen gescheiden door een muur. In deze muur bevinden zich twee laatmiddeleeuwse kozijnen. De tweede verdiepingvloer heeft in het voorhuis een enkelvoudige balklaag met consoles. In het achterhuis heeft deze vloer moer- en kinderbinten met dubbele consoles. De kap heeft een constructie met eiken kromstijljkukken en eiken sporen. In de kap is een vlieringvloer met tussenshangbalken aangebracht.

Onderzoek

Uit het onderzoek blijkt dat de daksporen van voor- en achterhuis horen bij dezelfde bouwfase, hoewel de sporenparen niet met oplopende telling zijn geplaatst. Bij het dendrochronologisch onderzoek van bureau Van Daalen in 2013 zijn monsters genomen van de kapconstructie van het voor- en ach-

Voor- en achteraanzicht van één van de laatmiddeleeuwse kozijnen van Oudestraat 69. Deze kozijnen vinden we ook in de panden Oudestraat 158 en Oudestraat 208. Foto H. van der Werf, gemeente Kampen.

terhuis. Als bouwtijd van de gehele kap wordt een datering circa 1501 aangehouden. Het herkomstgebied van het hout is Westfalen/Neder-Saksen.

De aangetroffen consoles bij de zolderbalklaag hebben een dubbel peerkraalprofiel met neus- en schouderlijsten. Dit profiel is vergelijkbaar met aangetroffen consoles in diverse andere Kamper panden, zoals Vloeddijk 76 (1470), Oudestraat 41 (laatste kwart 15de eeuw), Oudestraat 11 (circa 1490), Oudestraat 5 (1499), Oudestraat 158 (1499), Buiten Nieuwstraat 17 (1510), Oudestraat 9 (1516) en Burgwalstraat 6 (1530). Uit dendrochronologisch onderzoek blijkt dat deze consoles kort na 1490 zijn aangebracht. Een datering rond 1501 past dus bij het consoleprofiel van Oudestraat 69, maar daarbij moet worden opgemerkt dat de bandbreedte in de datering van het dubbele peerkraalprofiel als fenomeen te breed is voor veel houvast bij een precieze datering. Gezien de constructieve samenhang van de vloerbalken en de daarop rustende jukken lijkt een opzet in één en dezelfde bouwfase wel goed mogelijk. Opvallend is het onderscheid in de zolderbalklagen van voor- en achterhuis. Het achterhuis heeft met de samengestelde balklaag met spreid- sel een duidelijk luxer uitstraling dan het voorhuis met enkelvoudige balklaag. Beide balklagen zijn overigens uitgevoerd met dubbele peerkraalconsoles, waarmee men dus wel weer eenheid in de aanblik heeft nagestreefd.

Op basis van deze gegevens lijkt het huis zijn huidige omvang gekregen te hebben bij een ingrijpende bouw- of verbouwcampagne rond 1501. Onduidelijk is nog wat er vóór die tijd ter plaatse heeft gestaan (lager en/of smaller huis?). Bij de bouwfase rond 1501 is mogelijk gebruik gemaakt van bestaand muurwerk van de buurpercelen of een ouder huis ter plaatse, waarbij men de borstweringen op zolder heeft verhoogd. Bij deze campagne zal het huis ook nieuwe (top)gevels hebben gekregen en de tussengevel tussen voorhuis en achterhuis. De beschildering van de zolderbalklaag in het voorhuis kan enige tijd later zijn uitgevoerd.

In ieder geval heeft de bouwheer uit circa 1501 een diep voorhuis met breder achterhuis gerealiseerd. Voor het bredere achterhuis is waarschijnlijk een oude druipstrook (osendrop) op het achtererf benut. Het nieuwe huis kreeg een luxe uitgevoerd achterhuis (vloer met spreid- sel) en mooi verzorgde consoles. Dit staat enigszins in contrast met de op verschillende plaatsen rommelige aanpak van de muren en borstweringen, dat werd gemaskeerd door het pleisterwerk. Ook het in metselen van de daksporen zonder gebruik van een muurplaat en het niet op volgorde van nummering plaatsen van de daksporen en één van de jukken is een kwalitatief mindere aanpak.

In zijn omvang en opbouw behoort Oudestraat 69 tot de middelgrote

Blank eikenhouten zolderbalklaag met moer- en kinderbinten in het achterhuis. Het spreidseel tussen de kinderbinten voorkomt het doorsijpelen van zolderstof. De voorste moerbalk heeft een bij latere herstelwerkzaamheden aangebracht sleutelstuk en versterkende houten zijplaten. De originele peerkraalconsole bij de andere moerbalk is deels weggezaagd bij het aanbrengen van een (nu verwijderd) plafond. Foto H. van der Werf, gemeente Kampen.

middeleeuwse koopmanshuizen van Kampen. De grootste koopmanshuizen hadden nog een lage tweede verdieping die geheel voor opslag diende. Bij Oudestraat 69 was de zolder duidelijk ingericht voor de opslag van goederen. De aan de jukplaten opgehangen tussenhangbalken zorgden voor een grotere draagkracht van de vlieringvloer. De bouwheer had met de vernieuwing van het pand dus zeker ook een flinke handels- en opslagcapaciteit op het oog. De bouwtijd van circa 1501 valt overigens min of meer samen met de bouw van enkele andere kenmerkende koopmanshuizen in de stad, te weten het Gotische Huis (circa 1499 (d)), het met veel opslagruimte ingerichte dubbelpand Oudestraat 5 (circa 1499 (d); gesloopt 1991) en wellicht ook het vergelijkbare dubbelpand Oudestraat 107.

- H. van der Werf, *De bouwhistorische verwachtingskaart, gemeente Kampen*.

Inleiding

Als we door de binnenstad van Kampen lopen zien we vooral een 19de eeuwse stad. Maar Kampen is al ontstaan in de 12de eeuw en groeide binnen

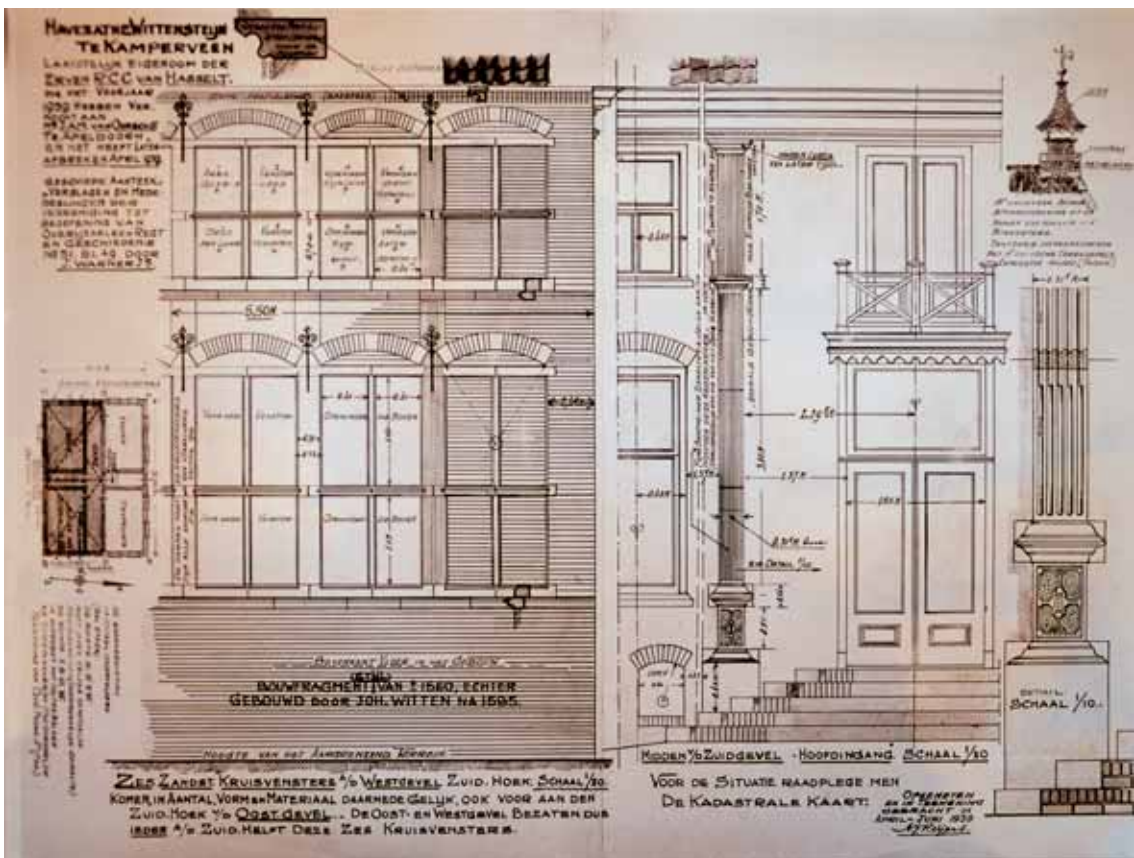
de muren tot in de 17de eeuw door. De structuur van de stad met zijn straten, stegen en perceelafscheidingsen uit deze periode is voor een groot deel nog gaaf aanwezig. Veel huizen in de binnenstad hebben een laatmiddeleeuwse kern die we in sommige winkels, woonhuizen en bijvoorbeeld het oude raadhuis nog terugzien. Bij cluster Cultuurhistorie van de gemeente Kampen is een kaart gemaakt waar de nu nog aanwezige historische perceelslijnen van voor 1832 op zijn vermeld. Daarnaast is een overzicht gemaakt van de verwachte aanwezigheid van bouwhistorische waarden van huizen die al vóór 1832 bestonden. De kaart gaat onderdeel uitmaken van een cultuurhistorische waardenkaart voor de hele gemeente Kampen.

Monumenten en oude gebouwen

Veel oude gebouwen in de binnenstad zijn aangewezen als rijks- of gemeentelijk monument, vaak vanwege hun gave uiterlijk. Er zijn natuurlijk veel meer oude gebouwen, maar die hebben niet altijd een mooie historische voorgevel, omdat deze bijvoorbeeld om esthetische of gebruiksredenen, is vervangen. Omdat Kampen zo oud is, heeft een groot deel van deze gebouwen een historische kern die teruggaat tot de late middeleeuwen. Helaas is er nog maar weinig bouwhistorisch onderzoek naar zulke panden gedaan. Hierdoor werden soms niet beschermde historische panden gesloopt zonder dat de waardevolle overblijfselen werden herkend of vastgelegd. De bouwhistorische verwachtingskaart geeft de gemeente bij sloop of grootchalige verbouwplannen duidelijkheid over de te verwachten bouwhistorische waarden. Hier kan in het vergunningtraject rekening mee worden gehouden. Door bouwhistorisch onderzoek kan de op de kaart aangegeven waarde veranderen. Zo kan een pand met onbekende waarden door onderzoek veranderen in een pand met aangetoonde waarden. De aanduiding 'aangetoonde waarde' kan door verwoesting en herbouw van een pand veranderen in de aanduiding 'zonder waarden'.

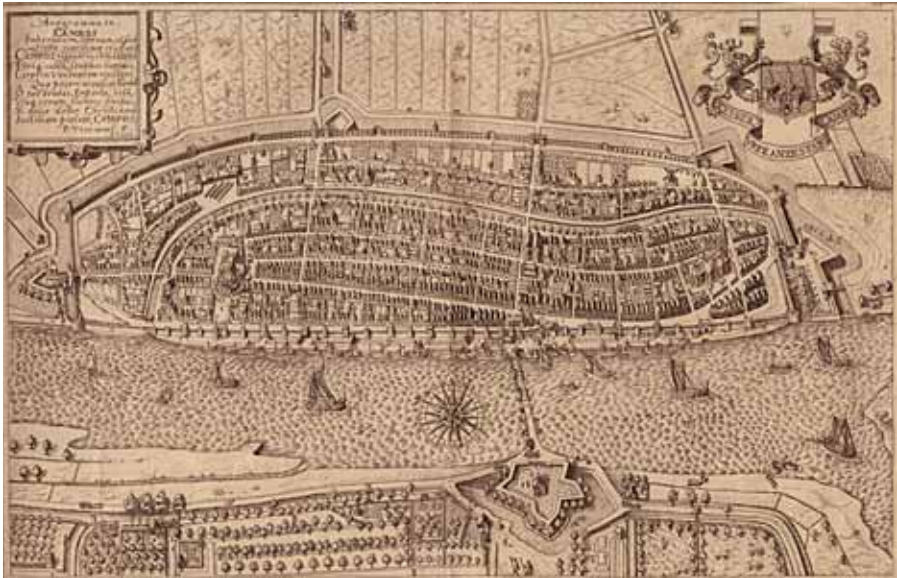
Wat is bouwhistorisch onderzoek

Bouwhistorisch onderzoek is een wetenschap die zich richt op onderzoek van materiële en constructieve aspecten van bouwwerken. Het onderzoek richt zich op vragen als: hoe is een pand gebouwd, welke materialen zijn gebruikt, hoe oud is het en hoe is het in de loop van de tijd verbouwd. Dit specialisme is minder op schriftelijke bronnen gericht dan de traditionele architectuurgeschiedenis en heeft meer verwantschap met bouwtechnisch en archeologisch onderzoek.

Fragment van de west- en zuidgevel van het landhuis Wittenstein. In 1939 deed A.J. Reijers een bouwhistorisch documenterend onderzoek naar het hoofdgebouw van landgoed Wittenstein voordat dit pand werd gesloopt. Hij was één van de eerste personen in Kampen die bouwhistorisch onderzoek uitvoerde. In het SNS Historisch Centrum is een aantal bouwhistorische documentatietekeningen van hem aanwezig.

Bouwhistorisch onderzoek kan ons veel leren over de ontstaansgeschiedenis van bouwwerken en bouwcomplexen en soms van hele stadsdelen. Ook kan het een beeld geven van de verandering in bouwtechnieken en bouwvormen. Het onderzoek kan bovendien gegevens opleveren over het historisch gebruik van gebouwen door de tijd heen. In een historische stad als Kampen is de bouwhistorie dus een belangrijke kennisbron over het verleden. De gemeente laat regelmatig bouwhistorisch onderzoek uitvoeren naar interessante panden.

Kaart van P. Utenwael uit 1598, Gemeentearchief Kampen. Kampen heeft zich vanaf de 12de eeuw onder invloed van de handel met het Oostzeegebied, stormachtig ontwikkeld. Deze ontwikkeling kwam aan het eind van de 16de eeuw tot stilstand. De kaart van P. Utenwael geeft een goed beeld van een situatie die door de slechte economische omstandigheden in de tijdsperiode van de 17de eeuw tot de tweede helft van de 19de eeuw onveranderd bleef.

De bouwhistorische verwachtingskaart

Het doel van de bouwhistorische verwachtingskaart is om bij de aanvraag van een omgevingsvergunning duidelijkheid te hebben of er bij de verbouwing of sloop historische bouwonderdelen kunnen verdwijnen. In dat opzicht zijn er parallellen met de archeologische verwachtingskaart. De archeologische verwachtingskaart maakt de ondergrondse archeologische waarden inzichtelijk. De bouwhistorische verwachtingskaart maakt de verwachting van bovengrondse maar veelal onzichtbare bouwhistorische waarden duidelijk. Uit onderzoek is gebleken dat de bebouwing en de perceelsgrenzen op de kadastrale minuutkaart van 1832 vaak teruggaan tot de late middeleeuwen. Pas na het midden van de 19de eeuw werd het gebruikelijk om meerdere panden te slopen en te vervangen door grootschalige bouwwerken. De bouwhistorische verwachtingskaart geeft weer welke perceelslijnen op deze kadastrale minuut overeenkomen met de huidige kadastrale perceelslijnen. Deze lijnen laten zien hoe gaaf de structuur in bepaald stadsdelen nog aanwezig is. In de praktijk blijkt dat de bouwmuren die op deze perceelsgrenzen staan

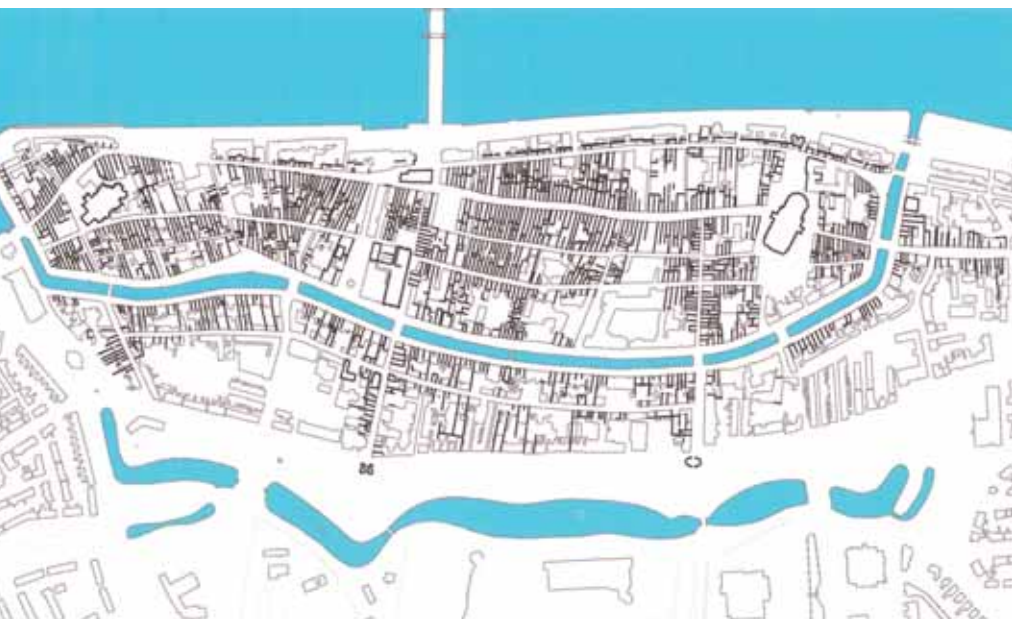

Detail van de kadastrale minuut van 1832, omgeving Buitenkerk. Uit onderzoek is gebleken dat de bebouwing en de perceelsgrenzen op de kadastrale minuutkaart van 1832 vaak teruggaan tot de late middeleeuwen. De kadastrale minuut is een kaart die naar Frans model werd gemaakt om voor het hele Franse rijk een eenduidige methodiek van belastingheffing te krijgen. Hiervoor werden voor heel Nederland nauwkeurige kaarten gemaakt waarop perceelscheidingen, gebouwen en water zijn aangegeven. Na de val van het Franse Keizerrijk werd de kartering vanaf 1816 opgepakt en in 1832 voltooid. Collectie HCO Zwolle.

nog gaaf aanwezig zijn. Vaak hebben deze muren afleesbare bouwfases en bouwsporen die veel informatie geven over de bouwgeschiedenis van het pand. Als de twee oorspronkelijke bouwmuren nog aanwezig zijn dan is de kans groot dat er ook historische bouwconstructies aanwezig zijn. In een groot gedeelte van de stad vinden we daarom achter de systeemplafonnetjes en de 19de-eeuwse stuc op rietplafonds, nog laatmiddeleeuwse moer- en kinderbinten en menig zolder heeft nog een eiken kap uit deze periode. Door middel van kleur geeft de verwachtingskaart de waarschijnlijkheid van de aanwezigheid van laatmiddeleeuwse tot 18de-eeuwse bouwconstructies weer.

Hierbij is een verdeling gemaakt tussen panden waarvan door bouwhistorisch onderzoek is aangetoond dat ze bouwhistorische waarde hebben, panden waarvan we aannemen dat ze deze waarde hebben, panden waarvan we dit niet weten en panden die geen bouwhistorische verwachtingswaarde hebben. Het is belangrijk om te weten dat een pand zonder bouwhistorische verwachtingswaarde wel architectuurhistorische waarde kan hebben.

Het is zelfs zo dat een groot aantal panden in de binnenstad geen bouwhistorische verwachtingswaarde heeft maar toch een rijks- of gemeentelijke monumentstatus heeft. Over het algemeen gaat het dan om panden met een architectuurhistorische waarde die na 1832 gebouwd zijn.

Historische perceelsgrenzen. Deze kaart geeft de overeenkomst tussen de huidige perceelsgrenzen en die van de kadastrale minuutkaart uit 1832 aan. De historische perceelsgrenzen zijn vet gedrukt. Daar waar in de huidige situatie bebouwing aanwezig is, treffen we over het algemeen laatmiddeleeuws muurwerk aan.

Conclusie

Kampen heeft zich vanaf de 12de eeuw onder invloed van de handel met het Oostzeegebied, stormachtig ontwikkeld. Dankzij de economische teruggang in de periode vanaf de 17de eeuw tot de tweede helft van de 19de eeuw, was in 1832 nog veel van de laatmiddeleeuwse structuur en de historische bouwmassa aanwezig. Pas na die tijd kwam Kampen weer tot bloei en vonden er weer grootschalige bouwactiviteiten plaats. In deze periode werd de bebouwing aan de IJsselkade gerealiseerd waaraan we nu ons bekende IJsselfront danken. Ook de woonbebouwing tussen het pas aangelegde plantsoen en de Groenestraat kwam in deze periode tot stand. In het gebied tussen de Burgwal en de Voorstraat vonden - met uitzondering van een bouwproject aan de nieuw aangelegde Gasthuisstraat - geen grote bouwprojecten plaats. In de 20ste eeuw werden enkele grootschalige projecten uitgevoerd. Voorbeelden zijn het complex Margaretha-Myosotis en de parkeergarage aan de Hofstraat. Deze ontwikkelingen zijn als onderbreking van de fijnmazige historische structuur te herkennen op de verwachtingskaart.

Bouwhistorische verwachtingskaart. Op deze kaart zijn naast de historische perceelsgrenzen ook de bouwhistorische verwachtingen aangegeven. De rode vlakken zijn de panden met aangetoonde bouwhistorische waarden, de roze vlakken zijn de panden met aanwijzingen voor waarden. De okerkleurige vlakken zijn de panden met onbekende waarden en de gele vlakken zijn panden zonder bouwhistorische waarden.

Toch is de structuur van de laatmiddeleeuwse stad nog goed herkenbaar. Binnen deze structuur zijn veel historische constructies, zoals muurwerk, vloeren en kappen aanwezig. De bouwhistorische verwachtingskaart brengt in beeld waar we die kunnen vinden en of er al onderzoek is gedaan.

Bij het vaststellen van de erfgoednota in 2013 heeft de gemeenteraad bepaald dat de gemeente een cultuurhistorische waarden- en verwachtingenkaart zal opstellen. Deze kaart wordt een digitaal document waarvan de bouwhistorische verwachtingskaart een onderdeel zal zijn. De kaart krijgt meerdere lagen, die overzichtelijk over de hedendaagse kaart geprojecteerd kunnen worden. Deze waarden- en verwachtingenkaart krijgt onder meer lagen voor rijks- en gemeentelijke monumenten, karakteristieke panden en waardevolle structuren. Wij streven ernaar om deze kaart op korte termijn ook op het internet raadpleegbaar te maken.